

Doświadczenie (chorego) ciała w poezji Haliny Poświatowskiej. Perspektywa somatopoetyki

Michalina Smyczyńska*

DOI 10.24425/rl.2023.148304

ruch literacki • R. LXIV • 2023 • Z. 4 (379) PL • **choroba jako narracja: teorie i interpretacje**

zeszyt pod red. Iwony Boruszkowskiej (Wydział Polonistyki UJ)

i Marii Świątkowskiej (Wydział Polonistyki UJ)

PL ISSN 0035-9602

Na gruncie polskich badań literackich somatopoetyka jest stosunkowo nową propozycją. Jako metodologia przydatna w procesie analizy utworów poetyckich została zainicjowana przez Adama Dziadka – badacz nazwał tę metodę krytyką somatyczną i szczegółowo opisał jej elementy składowe oraz główne założenia w pracy pt. *Projekt krytyki somatycznej*¹. Koncepcja Dziadka wyrasta z przekonania o szczególnej randze dyskursu o ciele człowieka we współczesnej humanistyce (tzw. zwrot somatyczny²). Trudności w zmierzeniu się z tym zjawiskiem w odniesieniu do dzieł literackich mogą wynikać z jego interdyscyplinarności. Krytyka somatyczna zaś pozostaje narzędziem z zakresu poetyki, przygląda się tropom stylistycznym oraz

* Michalina Smyczyńska – licencjat, Uniwersytet Jagielloński.

ORCID: 0009-0004-6204-0865

1 A. Dziadek, *Projekt krytyki somatycznej*, Warszawa 2014.

2 Tamże, s. 13. Inne pozycje świadczące o szczególnym zainteresowaniu badacza dyskursem somatycznym to m.in. książka B.S. Turnera, *The Body and Society. Explorations in Social Theory*, London 1996 oraz B. Farnella, *Dynamic Embodiment for Social Theory: "I Move therefore I am"*, London 2012. Ze źródeł polskich wymienić można natomiast pracę A. Łebkowskiej, *Somatopoetyka – afekty – wyobrażenia. Literatura XX i XXI wieku*, Kraków 2019 czy *Cielesność w polskiej poezji najnowszej*, red. T. Cieślak, K. Pietrych, Łódź 2010.

osobliwości rytmu, bada potencjał zmysłowego odbioru wiersza – dominację jednego zmysłu w procesie recepcji bądź zjawisko synestezji, które Anna Łebkowska określa jako „zakotwiczenie zmysłów w cielesności”³. Z uwagi na ograniczenia redakcyjne pomijam omówienie ostatniego z wymienionych przeze mnie fenomenów, jednak zaznaczam fakt, że synestezja w wielu poetyckich realizacjach wyraźnie koresponduje z somatopoetyką⁴.

Nasuwa się jednak pytanie, czy wypracowany przez krytykę somatyczną sposób badań okaże się operacyjny w procesie analizy twórczości poetki, której wiersze rozpatrywano najczęściej posługując się dość sztampowym splotem Erosa i Thanatosa⁵ w cieniu postępującej choroby serca. Mowa o Halinie Poświatowskiej (1935–1967) – twórczyni postrzeganej przez pryzmat wyrazistej legendy autobiograficznej⁶ związanej z nieudanym procesem leczenia, pobytem w Stanach Zjednoczonych oraz przedwczesną śmiercią. Myślenie o twórczości Poświatowskiej zostało zdominowane przez dwa komponenty: akcentowanie erotyczności jej liryków oraz tropienie motywu śmierci (w obliczu nieuleczalnej choroby) obecnego w wielu dziełach autorki *Hymnu bałwochwalczego*. Interpretacje skupiały się również wokół szczególnego stosunku poetki do świata przyrody, pewnych aspektów jej wyobraźni dendrologicznej oraz zainteresowaniach filozoficznych oddziałujących na twórczość. Pracy tej będzie jednak przyświecała nieco inna ścieżka interpretacyjna – przekonanie o przynależności Poświatowskiej do „pokolenia somatycznego”, zgodnie z tezą Grażyny Pietruszewskiej-Kobieli: „Lektura wierszy [Poświatowskiej] uzmysławia, że ich autorka sytuuje się w XX-wiecznym dyskursie somatycznym, ujawniającym różne możliwości pisania o ciele i różne sposoby «zapisywania ciała»”⁷.

3 A. Łebkowska, *Somatopoetyka*, [w:] *Somatopoetyka – afekty – wyobrażenia. Literatura XX i XXI wieku*, Kraków 2019, s. 37.

4 Zob. na ten temat m.in. artykuł Z. Kozłowskiej syntetycznie omawiający zjawisko synestezji. Z. Kozłowska, *Synestezja*, „Forum Poetyki” 2015, nr 1, s. 110–119. [<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/fp/article/view/26683>, dostęp: 17.05.2023].

5 Pierwsze sugestie dotyczące takiego odczytania poezji Poświatowskiej pojawiają się już w pierwszej pracy naukowej autorstwa B. Markiewiczówny pt. *Motyw śmierci w poezji Haliny Poświatowskiej*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczno-Literackie” 1971, z. 21, s. 95, 99. Wprost natomiast w rozprawie J. Marxa pt. *Przeznaczenie to jeszcze nie los (o poezji Haliny Poświatowskiej)*, [w:] *Kaskaderzy literatury*, red. E. Kolbus, Łódź 1986, s. 181. Wiele kolejnych odczytań naukowych kontynuują taką linię interpretacyjną, np. praca G. Pietruszewskiej-Kobieli pt. *Przestrzeń ciała i natury w debiutanckim tomie Haliny Poświatowskiej (wybrane zagadnienia)*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Filologia Polska. Historia i Teoria Literatury” 2009, z. 11, s. 189.

6 Legenda została wykreowana w dużym stopniu przez samą autorkę w jej powieści autobiograficznej pt. *Opowieść dla przyjaciela*, Kraków 1990.

7 G. Pietruszewska-Kobiela, *Przestrzeń ciała i natury...*, s. 200. Zob. też pracę J. Bator, która stanowi inspirację dla rozważań autorki: J. Bator, *Posłowie. Ciało*

Przekonanie o wyjątkowym znaczeniu kategorii ciała w wierszach autorki *Ody do rąk* jest podzielane przez wielu badaczy⁸. Warto jednak, obok namysłu nad sposobami tematyzowania tego zagadnienia w liryce i prozie, zastanowić się nad somatycznością⁹ tej twórczości, także w kontekście chorego ciała autorki¹⁰. Zgodnie ze wskazówką Bartosza Suwińskiego: „Należy jednak czytać wiersze Poświatowskiej wbrew intencjom, a za intuicjami poetki – rekonstruując tropy, podejmując wskazówki, deszyfrując szepty, odpowiadając na głosy.”¹¹. Można zatem czytać te wiersze mając w pamięci projekt somatopoetyki, który jest wyczulony na wymienione przez tego literaturoznawcę elementy. Poniższe interpretacje liryków Haliny Poświatowskiej będą budowane wokół zjawisk konstytutywnych dla somatopoetyki: walorów brzmieniowych, wykorzystania symboliki zmysłów, ludzkich narządów oraz obserwacji chorego ciała w twórczym akcie pisania.

Écriture féminine?

Adam Dziadek uważa, że rytm jest najważniejszą oznaką cielesności w tekście¹². Znamienny wydaje się fakt, że analizie wiersza zawsze powinien towarzyszyć namysł nad rytmicznością (bądź jej brakiem), nawet w odniesieniu do wierszy nieregularnych czy wolnych. Zjawisko to może bowiem mocno współtworzyć warstwę semantyczną tekstu.

W lirykach Haliny Poświatowskiej nie sposób dopatrywać się mocnego, tradycyjnie pojmowanego rytmu budowanego poprzez rymy dokładne czy (sylabo)toniczność. Poetka korzystała raczej z oszczędnego w środku, surowego modelu wiersza zaproponowanego przez Tadeusza Różewicza¹³. Mimo tego warto przyjrzeć się walorom brzmieniowym utworów autorki *Dnia dzisiejszego*. Zyskują one szczególny naddatek m.in. w liryku *** (*Beatryx*)¹⁴. W utwór ten *expressis verbis* został wpisany swoisty rytm kobiecego ciała. Jego bohaterka zmierza na śmierć, zaś osoba liryczna doradza jej w tej ostatecznej chwili. Wskazówka jest prosta – Beatryx powinna skupić się

amorficzne. Kilka uwag filozoficznych, [w:] Ucieleśnianie. Ciało w zwierciadle współczesnej humanistyki: myśl – praktyka – prezentacja, red. A. Wieczorkiewicz, J. Bator, Warszawa 2007, s. 291–300.

- ⁸ Wśród nich wymienić można B. Mokrzyńską-Wrzosek, G. Pietruszewską-Kobiełę, Z. Zygme, J. Zacharską, B. Suwińskiego.
- ⁹ W znaczeniu, jakie podpowiadają badacze tego zjawiska, tj. Adam Dziadek oraz Anna Łebkowska.
- ¹⁰ Ciało chore jest wyjątkowe, co zauważa m.in. A. Łebkowska, *Somatopoetyka...*, s. 33.
- ¹¹ B. Suwiński, *Anegdota o istnieniu...*, s. 83.
- ¹² A. Dziadek, *Projekt krytyki...*, s. 16.
- ¹³ B. Suwiński, *Anegdota o istnieniu...*, s. 64.
- ¹⁴ Z wierszy napisanych w latach 1956–1958.

na własnym ciele, obserwując objawy ogromnego lęku – drżenie, napięcie mięśni oraz chłód w kręgosłupie. Osobliwie, w kontekście tego utworu, brzmią słowa Héléne Cixous dotyczące pisania ciałem kobiecym:

Indywidualnie: przez pisanie kobieta znów zaistnieje ciałem, które jej więcej niż odebrano, bo sprawiono, że było dziwnie obce jej samej, stało się jakby chore lub martwe, podszeptowało złe myśli, było ciągle przyczyną lub miejscem wstydliwych zakazów. Cenzurując ciało, cenzuruje się też oddech i mowę.¹⁵

Francuska filozofka postuluje konieczność wyrażania doświadczenia kobiecego przez kobietę, swoiste pisanie samej siebie. W eseju, którego fragment przywołałam powyżej, zaznacza m.in. zasługi histeryczek, pierwszych kobiet sprzeciwiających się represji i wykorzystujących doświadczenia somatyczne (krzyk, ataki histeryczne) do opowiedzenia własnych losów. Poświatowska pokazuje czytelnikowi bohaterkę w chwili doświadczenia granicznego – w tej optyce dopiero wobec śmierci może dokonać się rezygnacja z autocenzurowania cielesności. Odnosi się to z pewnością do losu Beatryx, ale także do instancji, która opowiada historię tej kobiety. Z wiersza subtelnie przebiega bowiem marzenie o wyzwoleniu odruchów ciała i przeniesienie tego doświadczenia na kartki papieru. Koncentracja na dygocie ciała oraz tempie własnych kroków pozwala zapomnieć chwilowo o celu drogi:

na smukłych ścięgnach dzwonią
rytm rytm
nogi
raz i raz¹⁶

Persona liryczna ma zatem dla swojej bohaterki nadzwyczajne wskazania na ostatnie minuty życia, jednak spoglądając na poetyckie przesłanie Poświatowskiej, taka recepta wcale nie dziwi. Jak pisała o autorce *Hymnu bałwochwalczego* Grażyna Borkowska: „Krańcowo niesentymentalna, a nawet nieromantyczna, wprowadza do poezji polskiej nowy element – motywu ciała uświęconego w misterium miłości i umierania”¹⁷. W wierszu *** (*Beatryx*) nie jest najważniejszy sam tragiczny moment. Zdecydowanie bardziej interesujące staje się ciało, które wkrótce doświadczy umierania, dotychczas zaś nie mogło się w pełni zmanifestować przez szereg kulturowych zakazów. Dlatego przynajmniej w chwili przejściowej warto wsłuchać się w jego rytm.

¹⁵ H. Cixous, *Śmiech Meduzy*, „Teksty Drugie” 1993, nr 4–6, s. 152.

¹⁶ H. Poświatowska, *Wszystkie wiersze*, s. 125.

¹⁷ Zdanie pochodzi ze skrótovej charakterystyki Haliny Poświatowskiej dokonanej przez Grażynę Borkowską. Zostało umieszczone na okładce *Wszystkich wierszy*, Kraków 2000.

Dotyk – „matka zmysłów”

W procesie somatycznej lektury wierszy Poświatowskiej warto dokładnie przyjrzeć się zmysłom, które są w jej poezji afirmowane. Badacze piszący o cielesności w twórczości autorki *Hymnu bałwochwalczego* mocno podkreślają ich rolę, akcentując zawsze znaczenie dotyku¹⁸. Fakt ten nie powinien dziwić z uwagi na nieskrywaną erotyczność wielu wierszy Poświatowskiej oraz przyjęcie przez poetkę światopoglądu materialistycznego¹⁹. Wartym podkreślenia jest, w jaki sposób o tym zmyśle pisze Maciej Topolski w artykule dotyczącym antropologii taktylnej:

Dotyk uznawany jest za „matkę zmysłów” lub „zmysł zmysłów”. Jest to zmysł pierwszy pod względem chronologicznym, wykształca się bowiem już w pierwszych tygodniach po zapłodnieniu komórki jajowej, kiedy skóra jest zdolna odbierać bodźce. [...] Skóra oblekająca ciało człowieka stanowi jego największy organ zawierający ogromną liczbę receptorów dotykowych. W istocie człowiek, nie będąc dotykany, to jest nie wchodząc w nieustanne interakcje z otoczeniem, nie może przeżyć.²⁰

Badacz zwraca uwagę na pierwotność i elementarność doświadczenia taktylnego, którego brak uniemożliwia jednostce życie. Dzieje się tak jedynie w odniesieniu do dotyku, bowiem defekty pozostałych zmysłów utrudniają percepcję rzeczywistości, jednak jej nie wykluczają. Wynika stąd potrzeba namysłu nad zachodnioeuropejską hierarchią zmysłów oraz zbadania nieistniejącej niemal dziedziny, jaką jest antropologia taktylna²¹. Co więcej, elementem wyróżniającym ten obszar badawczy według Topolskiego powinno stać się akcentowanie doświadczenia subiektywnego i dynamicznego, nie zaś ogólnych, obiegowych prawd związanych ze spo-

¹⁸ Rolę tę akcentują m. in. J. Zacharska, „Paznokciami wczepiona w słowa”, „Poezja” 1978, nr 2, s. 83, B. Dumowska, „Anegdota o istnieniu”: wokół liryki Haliny Poświatowskiej, „Pamiętnik Literacki” 1986, nr 77/2, s. 153, B. Mokrzyńska-Wrzosek, *Granice ciała. O liryce Haliny Poświatowskiej*, „Akant” 2002, nr 9(60), s. 20, A. Pantuchowicz, *Klucz do domu liryki Haliny Poświatowskiej*, „Język Artystyczny” 1995, nr 9, s. 75, G. Pietruszewska-Kobiela, *Przestrzeń ciała i natury w debiutanckim tomie Haliny Poświatowskiej (wybrane zagadnienia)*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Filologia Polska. Historia i Teoria Literatury” 2009, z. 11, s. 192, B. Suwiński, *Anegdota o istnieniu. O twórczości Haliny Poświatowskiej*, Kraków 2020, s. 67–68.

¹⁹ Skrajnie materialistyczne zorientowanie tej poezji podkreśla m.in. B. Dumowska w artykule pt. „Anegdota o istnieniu”: wokół liryków Haliny Poświatowskiej, „Pamiętnik Literacki” 1986, nr 77/2, s. 144.

²⁰ M. Topolski, *Antropologia taktylna. Uwagi wstępne*, „Teksty Drugie” 2021, nr 1, s. 361.

²¹ Cele badawcze antropologii taktylnej zostały wyznaczone w tymże artykule M. Topolskiego, s. 364–365.

łecznymi przekonaniemami o dotyku²². Konstatacja ta wydaje się szczególnie ważna w kontekście interpretacji skrajnie indywidualistycznych wierszy Haliny Poświatowskiej relacjonujących doświadczenie taktylne osoby lirycznej.

W filozofii twórczej Haliny Poświatowskiej na pierwszy plan wysuwa się kwestia zyskiwania przez dotyk orientacji związanej ze sobą, światem i drugim człowiekiem. Spójrzmy na fragment wiersza *** (*do ciebie*) z tomu *Dzisiaj*:

do ciebie
poprzez czas
czasem tak blisko
że dotykam
nie wiem
gdzie się kończy pamięć
a zaczyna rzeczywistość²³

Dotyk w tym oszczędnym liryku potwierdza istnienie zarówno osoby lirycznej, jak również adresata tekstu. Sama wiedza bowiem rodzi tylko ciągłą niepewność, wzmaganą dodatkowo przez konieczność konfrontowania się z upływającym czasem. Podobnie w prozie poetyckiej pt. *Taki list*²⁴: „Chciałabym cię dotknąć tak, jak dotykam twojego imienia. [...] Chciałabym cię poznać dotykiem, chciałabym, żebyś przyszedł w nocy, pochylił się nade mną śpiącą i znowu odszedł jak księżyc.”²⁵. Artystka korzysta z dobrodziejstw każdego ze zmysłów – jak jednak zauważyła Agnieszka Pantuchowicz w jej twórczości „zapachy i dotyk poświadczają ŻYCIE najpełniej”²⁶. W tym utworze woń wydaje się prawie tak ważna, jak dotyk, z pewnością zaś istotniejsza od doznań wzrokowych: „Przestałabym wpatrywać się w nieruchome okno i usnęłabym wtulona w zapach po tobie.”²⁷. Można zatem ustalić, że w poetyckiej hierarchii zmysłów według Poświatowskiej najwyżej plasuje się dotyk, następnie zapach i wzrok. Słuch w zasadzie nie jest tematyzowany (choć, jak wykazaliśmy wyżej, ma on znaczenie w procesie recepcji tej poezji), smak zaś pojawia się sporadycznie i przeważnie jest gorzki, tak jak w utworach *wszystkie moje śmierci* („gorzki smak ziemi” oraz „tylko smak przestrzeni/ biały smak”²⁸), *** (*Jestem Julią*) („[miłość] miała

²² Tamże, s. 372.

²³ H. Poświatowska, *Wszystkie wiersze*, s. 168.

²⁴ Z wierszy napisanych w latach 1958–1962.

²⁵ H. Poświatowska, *Wszystkie wiersze*, s. 211.

²⁶ A. Pantuchowicz, *Klucz do domu liryki Haliny Poświatowskiej*, „Język Artystyczny” 1995, nr 9, s. 75.

²⁷ H. Poświatowska, *Wszystkie wiersze*, s. 211.

²⁸ Tamże, s. 464.

smak gorzki/ jak filiżanka ciemnej kawy²⁹) czy *** (*rozcinałam pomarańczę bólu*) („gorzkie ziarno”³⁰). Ostatniemu z wymienionych liryków warto przyjrzeć się nieco dokładniej³¹. Występująca w inicjalnym wersie tego tekstu pomarańcza jest owocem mocno oddziałującym na zmysły: wyróżnia się intensywnym zapachem, wyrazistą teksturą skórki, ale również miękkością i wilgotnością miąższu. Obraz rozcinięcia pomarańczy bólu być może staje się metaforą operacji, której doświadczyła autorka. Sam wiersz przywołuje zaś na myśl jeden z utworów Aleksandra Wata. Poeta zamykał ból, o którym często opowiadał w swojej poezji, „w czterech ścianach”³², Poświatowska zaś obrazuje go za pomocą sensualistycznej pomarańczy. Autor *Ciemnych świecideł* uważał, że ze swoim bólem powinien pozostać całkiem sam, poetka zaś wyraża jasno potrzebę dzielenia się nim z bliską osobą, tak jak dzieli się codzienny pokarm – metonimicznie ukryty w chlebie i wodzie (choć w ostatnim wersie okazuje się, że ból ma jednak gorzki smak). Wizje te są skrajnie odmienne, a jednak pokrewne, ponieważ możliwe do scharakteryzowania jako przejawy poezji somatycznej. Łączy je kwestia bólu generującego chwile, w których najmocniej manifestuje się ciało – nie można przejść wobec niego obojętnie. Syntetycznie myśl tę ujął Łukasz Musiał, interpretując fragmenty utworów Paula Valerégo oraz Witolda Gombrowicza dotyczących bólu:

Ból, o którym obaj [Gombrowicz i Valéry – M.S.] piszą, przestaje być bólem „wobec czegoś”, „dla czegoś”, „po coś”. Staje się nieredukowalny, a równocześnie ląduje w centrum uwagi, pełni funkcję medium nowej hermeneutyki. Efektem tej swoistej mediatyzacji bólu jest jego intelektualizacja, czy nawet teoretyzacja – także w dziełach literatury, które w tym względzie stają się bardziej filozoficzne niż kiedykolwiek wcześniej.³³

Autorka *Ody do rąk* zdecydowanie wpisuje się w taki sposób pojmowania doświadczenia bólowego, nie szuka bowiem metafizycznych uzasadnień cierpienia. Ból w jej przekonaniu wydaje się głęboko zakorzeniony w ciele, dlatego powinien być przeżywany maksymalnie sensualistycznie i tak też zostaje przełożony na tekst utworu *** (*rozcinałam pomarańczę bólu*). Liryko-

29 Tamże, s. 35.

30 Tamże, s. 325.

31 Zob. artykuł Z. Kozłowskiej, *Smak bólu. O Haliny Poświatowskiej ***[Rozcinałam pomarańczę bólu...]*, [w:] *Laboratorium poezji kobiecej XX wieku*, red. J. Grądzkiej-Wójcik, J. Kaniewski i in., Poznań 2015, s. 111–120.

32 Chodzi o wiersz *** (*W czterech ścianach mego bólu*) ze zbioru pt. *Wiersze* wydane w 1957 r. Zob. A. Wat, *Wybór wierszy*, oprac. A. Dziadek, BN I 300, Wrocław 2008, s. 74–75.

33 Ł. Musiał, *O bólu. Pięć rozważań w poszukiwaniu autora*, Poznań 2016, s. 17.

wi towarzyszy również prosta, lecz bynajmniej nie prostacka filozofia doznawania fizycznego cierpienia, które trzeba podzielić „sprawiedliwie na pół”³⁴.

Cierpiące i piszące ciało

Pewne organy w wierszach Poświatowskiej obrastają w bogaty metaforyczny naddatek – dotyczy to szczególnie serca oraz rąk³⁵. Ciało często jednak jest traktowane jako harmonijna całość – pole zmagania osoby lirycznej z fizycznym niedomaganiem. Jak zauważa w jednym ze swoich artykułów Beata Morzyńska-Wrzosek: „Ciało zagrożone cechuje szczególnie nadwrażliwość, kusi je miłość, namiętność, a skazane jest na ból i cierpienie.”³⁶. Analizując liryki Poświatowskiej, w których bezpośrednio problematyzowane jest ciało, warto zwrócić uwagę na mocne podkreślanie w tych wypowiedziach artystycznych samoświadomości bohaterki. Ten aspekt poetyckiej wizji uwidacznia się wyraźnie w dwóch analogicznych wierszach: *** (*nie mam dawnej czułości dla mojego ciała*) oraz *** (*z takich nitek*). Łączy je również przekonanie, że ciało w równym stopniu „dostarcza bólu i radości i bólu i radości”³⁷. Jednak te dwa obrazy znacznie się różnią – w pierwszym z nich ciało przedstawione zostało jako schronienie i jednocześnie ograniczenie dla myśli. Zaskakiwać może ponadto występowanie uchwytne go dualizmu pomiędzy ciałem a podmiotem, nie można między tymi dwoma jakościami (materialną i intelektualną) postawić znaku równości. Nie jest to zatem wizja holistyczna. W tekście *** (*nie mam dawnej czułości dla mojego*

34 H. Poświatowska, *Wszystkie wiersze*, s. 325.

35 Serce pojawia się w lirykach Poświatowskiej najczęściej i przysługuje mu najbardziej zróżnicowany zestaw metafor – zostaje nazwany ptakiem [*** (*pod moją lewą pachą*)], amebą [*** (*delikatnie niosę moje serce*)], chwiejnym chronometrem [*** (*w Metropolitan Museum*)], krwiożerczym zwierzęciem [*** (*mam ręce stopy usta i całą tę resztę*)]. Występuje również wprost, bez metaforycznych ozdobników – na przykład w wierszu *** (*znowu pragnę ciemnej miłości*). Dzieje się tak ze względu na dolegliwości, jakie powoduje chore serce. Poetka zмага się z nimi w codziennym życiu – zapewne dlatego często myśli o przyczynie złego samopoczucia i nadaje sercu z wadą wiele poetyckich znaczeń. Bardzo ważne wydają się również ręce (dłonie, palce, ramiona), które często pojawiają się w utworach autorki *Hymnu bałwochwalczego* – bywają poddawane poetyckim zabiegom, ale występują również bezpośrednio, jako górne kończyny człowieka. Warto zauważyć, że znajdują się także w tytule jednego z jej tomików, w *Odzie do rąk*.

36 B. Morzyńska-Wrzosek, *Piękno ciała zagrożonego w liryce Haliny Poświatowskiej*, [w:] *Piękno materialne, piękno duchowe: materiały z konferencji*, red. Anna Tomecka-Mirek, Łódź 2004, s. 421. [www.repozytorium.ukw.edu.pl/handle/item/7055, dostęp 06.03.2022].

37 H. Poświatowska, *Wszystkie wiersze*, s. 283.

ciała) pojawiają się subtelne sugestie świadczące o chorobowym stanie ciała. Osoba liryczna podkreśla, że straciła odczuwaną kiedyś czułość dla ciała oraz zaznacza, że wymaga ono wielu starań. Wyraźnie zauważa też ograniczenia wynikające z własnej materialności (dotkliwe zapewne wówczas, gdy ciało niedomaga), wyznaje: „czuję ostrzej niż przedtem”³⁸. W wierszu *** (*z takich nitek*) ciało ulega natomiast starannej estetyzacji – jest przyrównane do gotyckiej katedry³⁹.

Poświatowska łączy też doznanie cielesne z aktem pisania. Taka fuzja występuje w utworach autotematycznych *** (*stworzyć wiersz*) oraz *** (*z tęsknoty pisze się wiersze*). W pierwszym z nich osoba liryczna konfrontuje się z wymaganiami odbiorców, które nie przystają do jej osobistych inspiracji artystycznych. Z tej wypowiedzi przebija chęć pisania o pierwotnym, cielesnym doświadczeniu, bez zbędnych ozdobników i skomplikowanych figur intelektualnych. Wypowiadająca się w tekście twórczyni odczuwa jednak presję wymagań – choć wie, że nie jest w stanie im sprostać. Przeszkodę stanowi bowiem jej osobisty idiom oraz samo przekonanie o istocie działalności twórczej – poezja ma dla niej swoje źródło w „wibrującym bólu”⁴⁰, nie zaś w przeintelektualizowanych zabiegach. Można zatem tę prozę określić jako swoisty manifest i odpowiedź na pytanie, czym dla poetki jest pisanie (chorym) ciałem. Zwróćmy uwagę na ciekawy zabieg retoryczny we fragmencie: „Są zabiegi chirurgiczne wokół słów, są słowa hybrydy, pół-słowa, ćwierć-słowa i jest dwuznaczność liter spuchniętych od mądrości.”⁴¹. Wyraźnie wykorzystano tutaj leksykę właściwą dla potocznego myślenia o medycynie – słowa zostały potraktowane jak chory pacjent, ze spuchniętym ciałem, któremu należy wykonać operację. Ludzka cielesność i zmaganie jednostki z chorobą stają się impulsem w twórczości poetyckiej Poświatowskiej. W utworze *** (*z tęsknoty pisze się wiersze*) poetka wskazuje na dwa kolejne bodźce – tęsknotę i poczucie osamotnienia. Kreuje również w tym liryku obraz ciała-poematu i wierszy utożsamianych z łzami płynącymi po policzkach. To w ciele rodzi się śpiew, natomiast poetyckie słowa, zanim zostaną zapisane, są szeptane. Cielesne doświadczenie umożliwia liryczną ekspresję dostarczając niezbędnych dla twórcy inspiracji. Poświatowska z pewnością podpisałaby się pod inspirującym zdaniem Virgini Woolf pochodzącym z eseju *O chorowaniu*: „Tak więc pozostawieni sami sobie, rozmyślamy cieleśnie”⁴². Z tych kontemplacji, w przypadku autorki *Hymnu bałwochwalczego*, rodzą się utwory poetyckie.

38 Tamże, s. 283.

39 Szczegółową i przekonującą interpretację tego tekstu proponuje B. Morzyńska-Wrzošek w artykule pt. *Piękno ciała zagrożonego*.

40 H. Poświatowska, *Wszystkie wiersze*, s. 376.

41 Tamże, s. 376.

42 V. Woolf, *O chorowaniu*, przeł. M. Heydel, Wołowiec 2010, s. 39.

Podsumowanie

Analiza liryków Poświatowskiej w świetle somatopoetyki prowadzi do wniosku, że artystka w szczególnie ciekawy sposób wykorzystuje eufoniczne środki stylistyczne oraz zjawisko rytmu – znaku obecności ciała w tekście⁴³. Warstwa brzmieniowa jej liryków przyczynia się do budowy nastroju oraz współgra z treścią przekazu. Drugi z wymienionych zabiegów, uwypuklanie rytmu wypowiedzi poetyckiej, nie wydaje się oczywisty w związku z przewagą wierszy wolnych w dorobku autorki *Hymnu bałwochwalczego*, jednak również bywa przez poetkę wykorzystywany. Wśród jej liryków zdarzają się utwory o konstrukcji regularnej, nawiązującej do piosenki czy innych zakorzenionych w tradycji gatunków liryki. Uwagę zwracają również teksty, w których poetka stara się jak najdokładniej oddać rytm kobiecego ciała, szczególnie w kontekście doświadczenia granicznego. Zgodnie z deklaracją Poświatowskiej, jej poezja ma swoje źródło w trzech obszarach: tęsknocie, poczuciu osamotnienia oraz bólu, który pozostaje przeżyciem mocno związanym ze stanem ciała.

Jak pisał Jan Piotrowiak: „Doświadczenie ciała i poprzez ciało w twórczości Haliny Poświatowskiej ma – jak się zdaje – wagę inskrypcji testamentalnej – poetyckiego zapisu zmagania człowieka z okrutnymi wyrokami losu”⁴⁴. Trudno nie zgodzić się z tym trafnym wnioskiem, warto jednak zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt. Owo doznanie i postrzeganie ciała nie izolują podmiotu jedynie we własnej fizyczności, wręcz przeciwnie, wzmagają wrażliwość na piękno i różnorodność cielesności w ogóle, i generują wiele interesujących strategii transponowania przeżyć ciała na teksty literackie. Nie można wszystkich tych aktywności zamykać jedynie w poręcznej formule lęku przed nadchodzącą śmiercią. Ciało bowiem stanowi w twórczości Poświatowskiej podwójny fenomen – umożliwia i inspiruje pisanie.

43 Parafrazuję określenie A. Dziadka, *Projekt...*, s. 16.

44 J. Piotrowiak, *Namysł i emocje...*, s. 8

Michalina Smyczyńska

Student, Faculty of Polish Studies, Jagiellonian University, Kraków

[HTTPS://ORCID.ORG/0009-0004-6204-0865](https://orcid.org/0009-0004-6204-0865)

Experiencing illness and the sick body in Halina Poświatowska's poetry: The somapoetic approach

Summary

This is an analysis of some selected poems by Halina Poświatowska using the approach and conceptual tools of somapoetics. The discussion focuses in turn on the manifestations of the (sick) body in Poświatowska's poems and poetic prose (especially when its connected with special sound effects), the verbalization of sensory experience (primarily with regard to the sense of touch) and the role of the sick woman's body in her poetic world (including direct references to the sick body in the act of writing). The critical strategy employed in this article is intended to complement the legacy readings of Poświatowska's work with a functional, somapoetic interpretation that would give full scope to her narrative of the ailing body.

Key words

Polish literature of the 20th century – health humanities – somapoetics – sensuality – tactile experience and language – illness narratives – *écriture féminine* – Halina Poświatowska (1935–1967)

Słowa kluczowe

somatopoetyka, taktylność, zmysłowość, *écriture féminine*, choroba

Bibliografia

- Bator J., 2007, *Posłowie. Ciało amorficzne. Kilka uwag filozoficznych*, [w:] *Ucieleśnianie. Ciało w zwierciadle współczesnej humanistyki: myśl – praktyka – prezentacja*, red. A. Wierczorkiewicz, J. Bator, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Błażejowska K., 2014, *Uparte serce. Biografia Poświatowskiej*, Kraków: Znak.
- Borkowska G., 2001, *Nierozważna i nieromantyczna. O Halinie Poświatowskiej*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brach-Czaina J., 2009, *Dotknięcie świata*, [w:] *Błony umysłu*, Warszawa: Dowody na Istnienie.
- Cixous H., 1993, *Śmiech Meduzy*, „Teksty Drugie”, nr 4–6 (22–24), s. 147–166.
- —, 2010, *Cieleśność w polskiej poezji najnowszej*, red. T. Cieślak, K. Pietrych, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Cucinella C., 2010, *Poetics of the body. Edna St. Vincent Millay, Elizabeth Bishop, Marilyn Chin, and Marilyn Hacker*, New York: Palgrave Macmillan.
- Dumowska B., 1986, „Anegdota o istnieniu”: wokół liryki Haliny Poświatowskiej, „Pamiętnik Literacki”, nr 77/2, s. 137–159.
- Dziadek A., 2014, *Projekt krytyki somatycznej*, Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Farnell B., 2012, *Dynamic Embodiment for Social Theory: “I Move therefore I am”*, London: Routledge.
- Kozłowska Z., 2015, *Smak bólu. O Haliny Poświatowskiej *** [Rozcinam pomarańczę bólu]*, [w:] *Laboratorium poezji kobiecej XX wieku*, red. J. Grądział-Wójcik, J. Kanewski i in., Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje.
- Kozłowska Z., 2015, *Synestezja*, „Forum Poetyki”, nr 1, s. 110–119.
- Łebkowska A., 2019, *Somatopoetyka*, [w:] *Somatopoetyka – afekty – wyobrażenia. Literatura XX i XXI wieku*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Marx J., 1986, *Przeznaczenie to jeszcze nie los (o poezji Haliny Poświatowskiej)*, [w:] *Kaskaderzy literatury*, red. E. Kolbus, Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.
- Markiewiczówna B., 1971, *Motyw śmierci w poezji Haliny Poświatowskiej*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczno-Literackie”, z. 21, s. 91–104.
- Morzyńska-Wrzosek B., 2002, *Granice ciała. O liryce Haliny Poświatowskiej*, „Akant”, nr 9 (60), s. 20–22.
- Morzyńska-Wrzosek B., 2004, *Piękno ciała zagrożonego w liryce Haliny Poświatowskiej*, [w:] *Piękno materialne, piękno duchowe: materiały z konferencji*, red. A. Tomecka-Mirek, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie.
- Musiał Ł., 2016, *O bólu. Pięć rozważań w poszukiwaniu autora*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

- Pantuchowicz A., 1995, *Klucz do domu liryki Haliny Poświatowskiej*, „Język Artystyczny”, nr 9, s. 56–80.
- Pietruszewska-Kobiela G., 2009, *Przestrzeń ciała i natury w debiutanckim tomie Haliny Poświatowskiej (wybrane zagadnienia)*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Filologia Polska. Historia i Teoria Literatury”, z. 11, s. 173–201.
- Piotrowiak J., 2011, *Namysł i emocje. Studia i szkice o doświadczeniu poetyckim Haliny Poświatowskiej*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Poświatowska H., 2000, *Wszystkie wiersze*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Suwiński B., 2020, *Anegdota o istnieniu. O twórczości Haliny Poświatowskiej*, Kraków: Instytut Literatury.
- Topolski M., 2021, *Antropologia taktylna. Uwagi wstępne*, „Teksty Drugie”, nr 1, s. 360–374.
- Turner B.S., 1996, *The Body and Society. Exploration in Social Theory*, London: SAGE Publications.
- Winiarska J., 2007, „*Liście podzwaniają śmiercią... Sposoby konstruowania obrazów śmierci w poezji Haliny Poświatowskiej*”, „LingVaria”, nr 1, s. 67–75.
- Woolf V., 2010, *O chorowaniu*, M. Heydel, Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- Zacharska J., 1978, „*Paznokciami wczepiona w słowa*”, „Poezja”, nr 2, s. 82–87.
- Zygmunt Z., 1974, *A ciało słowem się stało*, „Poezja”, nr 7–8, s. 94–97.